

Вінтонів Тетяна Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри загального мовознавства і історії мови
Донецького національного університету.
м. Вінниця, Україна.
E-mail mvintoniv@ukr.net

АНТРОПОЕТОНИМ *МОТРЯ* В ЕПОПЕЇ Б. ЛЕПКОГО «МАЗЕПА»: ІСТОРИЧНІ І ХУДОЖНІ ПАРАЛЕЛІ

У вивченні проблем поетонімії художнього твору велике значення мають праці таких дослідників, як В. А. Никонов, В. М. Михайлов, О. В. Суперанська, Ю. О. Карпенко, Е. Б. Магазаник, Є. С. Отін, Л. О. Белей, Г. Ф. Ковальов, В. М. Калінкін, Л. І. Андреева та ін. Одним із дискусійних питань поетонімології є проблема, пов'язана з іменами, що функціонують у художньому творі і, водночас, збігаються із власними іменами реальних історичних осіб.

Перший том епопеї Б. Лепкого уміщує „історичну повість” «Мотря», в основу якої покладено взаємини гетьмана з родиною Кочубеїв, а передусім із їхньою донькою Мотрею, але не тільки – тлом цієї історії є тодішнє суспільно-політичне життя. Як зазначав Я. Радевич-Винницький, історична тема, безперечно, належить до провідних у нашій літературі, і вона ще надзвичайно далеко не вичерпана [10, с. 565]. Високо цінували епопею «Мазепа» і визначні сучасники Б. Лепкого: митрополит Андрей Шептицький, професор Роман Смаль-Стоцький та ін.

В. М. Калінкін у своїй монографії зауважує, що для точного уявлення про семантико-стилістичні процеси, які протікають у художньому творі з участю онімної лексики, важливо знати, як взаємодіють із поетонімами і літературним текстом будь-які заміни власних імен, які використовує автор. У прозовому художньому творі досить часто й природно будуть використовуватись різного роду займенникові заміни, а у деяких творах, можливо, і перше місце будуть займати різні ідентифікатори, які називають персонаж. <...> Таке розуміння не протидіє і нашому уявленню щодо семантики поетонімів, які в процесі функціонування в художньому творі, „поглинаючи” семантику дескрипцій,

імен „замінників”, означень, порівнянь і ототожнень, метафор, перифраз тощо, „насичують” власну образно-семантичну сферу [3, с. 215].

У Б. Лепкого трапляється багато епітетів, порівнянь, онімних перифраз щодо антропоетоніма Мотря. Порівняння краси Мотрі з першими красунями в світі, реальними історичними особами, які „померкли” б перед Мотрею:

*„Гарна дівчина, на диво гарна <...> До нікого в світі не подібна. **Княгиня Дольська** яка красавиця, а біля **Мотрі** померкла би, як біля сонця зірниця”* (Б. Лепкий «Мотря, Цар» Т. 1).

М. М. Аркас наголошував, що коли Мазепа перебував у Дубні, він їздив до Білої Криниці і там хрестив із княгинею Ганною Дольською доньку її сина від першого чоловіка, князя Вишневецького. Ця княгиня Дольська, вдова, була дуже красива і приваблива. Вона сильно вразила гетьманське серце і, здається, на цих хрестинах було кинуте перше зернятко спокуси – перейти на бік шведів, і з’явилася надія визволити Україну з-під московського гніту [1, с. 275]. Тому не випадково автор згадує у своєму творі саме цей антропоетонім, тим самим ще більше підкреслюючи наскільки гарна Мотря.

Неодноразово в творах автор використовує порівняння Мотрі з іншими історичними особами, активними діячами, які увійшли в історію, навіть деякі змінили її перебіг. Наприклад: *„Чому не посадниця **Марта Борецька** у своїх молодих літах?.. Москва іде, Новгород боронить своєї волі. На його чолі гордо й невстрашенно стоїть **посадниця Марта**. Вічевий дзвін упав, і вона голову свою поклала за волю й славу рідного города-держави”* (Б. Лепкий).

Марта Борецька – посадниця Новгородської Республіки, яка кинула заклик боротьби на смерть – не здалася ворогові. Крім Жанни Д’Арк, п’ятнадцяте століття не знає такого рівня жінки героїні з величчю духа, якому шлях визначає дивіз: „Убий – не здамся!”. Це й були ті покоління, між якими народжувалися волелюбні лицарі українського козацтва... Цікава історична паралель, а от те, що знана з російської історії посадниця Марфа, чи то пак, Марта Борецька, яка довгі літа захищала незалежність Новгородської республіки від посягань московитів, була з походження україркою, – знає

мало хто. На перший погляд, її діяльність і не була безпосередньо пов'язана з Україною, однак історія вихованої в добродесній українській родині й одруженої з родовитим українцем Ісааком Борецьким жінки мала б зацікавити багатьох українських читачів. Можна зауважити, що антропонім *Марта Борецька* вжито у меліоративному значенні щодо Мотрі Кочубей. Мало того, що Мотря – соратниця гетьмана, вона патріот, борець, яка готова на самопожертву. Таку паралель із Мартою Борецькою підкреслено під час зображення взяття Батурина: „я знов непритямною зробилася, страшною, як ви самі зволили сказати. А що сказав би цар, почувши, що **Кочубеєва Мотря, як відьма**, на боці пороку з Батурином у воздух полетіла, тисячі його москалів забираючи з собою?” (Б. Лепкий) (поєднання порівняння Мотрі з нечистою силою й біблійної людини, яка несе свій хрест) „– *Мотре, Мотренько, заспокійся! Усіх нас доля б'є. Сама ти казала, щоб терпіти, сама ти на себе цей хрест взяла, неси його. Не вгинайся, не лишай мене одиним, – блавав її*” (Б. Лепкий).

Гетьман довіряє їй сокровенні плани, такі, які довіряв лише своїй матері, він був певний, „а саме, що Мотря не зробить ніякого поганого діла. Не ступить кроком, котрий провадив би у пропасть. Мотря Кочубеївна не зробить Іванові Мазепі того, що колись **Пріся Яненківна** зробила Петрові Дорошенкові” (Б. Лепкий). Такі паралелі з історії дійсно підтверджуються джерелами і документами. А антропонім *Пріся Яненківна* вжито у пейоративному значенні. Історик Є. Луняк згадує, що Пріся Яненківна, Пріська – Єфросинія, дочка київського полковника Пава Яненка – Хмельницького. Останній був небожем Б. Хмельницького. Пріська принесла дуже багато горя своєму чоловікові. Після того, як П. Дорошенка обирають гетьманом і він у 1668 р. прагне об'єднати Правобережну і Лівобережну Україну, а то й самостійно зробити, надійшла звістка з Чигирин, де залишилася родина гетьмана. Кохана Пріська зрадила його. Як чоловік Петро Дорофійович дуже страждав. За десять років шлюбу з цією жінкою він натерпівся багато й не міг утихомирити розпусну дружину. <...> У Літописі

Самовидця описуються ці ж події. Відбувся розрив з Пріською. А. П. Дорошенку не вдалося здійснити свої плани щодо об'єднання України [7, с. 78–79].

Порівняння і водночас заперечення паралелі Мотрі з Анною Болейн, а також шляхетного вчинку Мазепи: *„Далекий був від того, щоб із-за неї починати таку бурю, яку зчинив Генріх VIII із-за Анни Болейн”* (Б. Лепкий). Відомо, що Анна, як і Мотря, знатного роду, отримала чудову домашню освіту, мала теж сестру, але її батько Томас Болейн мріяв про придворну кар'єру дочки і її вигідний шлюб. Вона була популярною молодою леді, відзначалась своїм розумом. Відомо, що король Генріх VIII закохався і писав присвяти Анні. Але король був одружений на Катерині Арагонській, у них була єдина донька Марія. Король мріяв про сина-спадкоємця, прагнув одружитися з Анною і запропонував їй не місце фаворитки, а корону Англії. Справа закінчилась тим, що Генріх, бажаючи змінити королеву, змінив релігію. Генріх оголосив себе главою Церкви, а шлюб з Катериною недійсним. Анна завагітніла і одружилася з королем. У них народилася дочка Єлизавета. Анна була не така терпелива, вимоглива до себе, честолюбива і зуміла проти себе настроїти багатьох людей. Король виконував усі її бажання, виганяв і страчував усіх противників Анни. Жертвами репресій стали навіть друзі Генріха кардинал Уолсі та філософ Томас Мор. Генріх був розчарований. У цей час Генріх звернув увагу на Джейн Сеймур, яка була повною протилежністю Анни. Він вирішив позбавитись Анни, звинувативши її в державній зраді, а точніше – в подружній зраді королю. Після суду Анна Болейн, королева Англії, була обезглавлена.

У творі трапляються онімні заміни (Мотря як втілення майбутнього, втілення ідей, як ікона): *„Чого тривожиться? За нею йди, ідея невмируща і гарна, як вона!”* (Б. Лепкий).

„– Мотря – ідея, – шептав до себе Чуйкевич, і дивно, любо, страшно робилося йому <...> – Це не жінка, а прямо ікона, щось таке, що й повісити

годи” (Б. Лепкий). Вона відстоює ідеї Івана Мазепи і залишається дружиною соратника гетьмана Чуйкевича.

Варто відзначити цікаву особливість: іноземців більше приваблювала Пасекова історія любовних пригод гетьмана, а українців – саме ця, з Мотрею. Тема твору виводиться на загальні відношення України з Росією. У епопеї діють десятки історичних осіб, переказано багато історичних фактів, подано реаліку описуваного часу на основі наукового вивчення предмета. Головні герої – І. Мазепа, С. Палій, В. Кочубей, його донька Мотря, але діють немало й російський цар Петро I, шведський король Карл XII, сербський мислитель Ю. Крижанич, піп І. Лук’янов, паломник у святі місця, навіть засланий у Сибір І. Самойлович. Автор використав великий документальний матеріал і загалом дотримувався історичності з типовими романічними пересадками: наприклад, Мотря в нього, за українською літературною традицією, має завищений рівень національної свідомості. Ось її характеристика: *„Чув, як горіла бажанням волі і слави, охотою пірвати пута, котрими була зв’язана Україна. З кожного її слова біла міць, як міць землі весною, в кожному погляді горів огонь, подібний до сонячного сяйва, котре озолочує дозріваючі лани української пшениці”* (Б. Лепкий).

„Багато так звані історичні, а також міфологічні й літературні імена, які означають такі поняття, які різняться своєю довговічністю і широкою вживаністю, являють собою стійкі лексичні одиниці, які володіють широкими сугестивно (тобто внушаючий, викликаючи собою якісь уявлення, ідеї) асоціативними можливостями входити в загальнолітературну мову чи в окремі його стилі. Нерідко вони можуть мати в своєму значенні і деякі характерні риси відповідних носіїв” [9, с. 55].

Підставою для порівняння неодноразово постають як нейтральні, так і стилістично марковані біблоніми й міфоніми. Б. Лепкий порівнює і часто ототожнює Мотрю зі *„святою Варварою, Пречистою Дивою, Діаною, амазонкою, русалкою, сфінксом, німфою, Афродитою, Немезісом, Савською царицею, Марією Єгиптянкою – Магдалиною, жрицею Киприди, дитиною*

Содоми, Єленою з троянської війни” (Б. Лепкий).

Мотря сильна духом, чоловічої вдачі: „*Ціла надія на Мотрю. <...> У неї жіноча врода, але мужеська вдача. Це якась незвичайна дівчина. Як вона слухала його оповідання, аж горіла ціла, сіяла, – руки її дрижали, затискалися, ніби шукали шаблюки. Це якась **амазонка**.*”; „*І Чуйкевичеві прийшов на гадку старий міф про хоробрих, бойких жінок. **Амазонка**...*” (Б. Лепкий).

Пригадаймо, що з античної міфології Амазонки (гр. Amazones) – войовниче плем'я жінок, які не терпіли в своєму середовищі чоловіків. За стародавніми переказами, утворили могутню державу на чолі з царицею. Одружувалися з представниками сусідніх племен тільки для продовження роду, потім відсиляли чоловіків назад. <...> У переносному значенні амазонкою називають жінку-вершницю, войовничу жінку, а також жіноче вбрання для верхової їзди [11, с. 29]. Мотря себе характеризує: „*Я сильна і витривала, хоч і жінка. І мовчати вмію, – великим мовчанням любові*” (Б. Лепкий). В. Кочубей переживає за долю доньки. Він сам Чуйкевичу дає характеристику своєї доньки, бо бачить щирість його почуттів: „*Мотря – дівчина крутої вдачі. Бог один знає, як її доля лежить мені на серцю, а так мені якось здається, що за тобою вона буде щаслива* (Б. Лепкий); а Чуйкевич, настільки закоханий в неї, що він ототожнює її з богинею: „**Богиня!**” – *майнуло Чуйкевичеві крізь голову.* <...> „*Господь ніби створив тебе для щастя і раювання*” (Б. Лепкий).

Побачивши Мотрю на коні, Чуйкевич називає її античною богинею Діаною: „**Діана!** – *крикне і скочив на коня. – Діана! Долиною, як вітер, летів чорний розгуканий кінь і на хребті ніс – Мотрю. Вітер розвіяв її волосся, широкі рукави лопотіли, як крила, очі, як дві зорі, горіли*” <...> *то химерний дівочий сміх Мотрі, і йому здавалося, що десь там далеко перед ним старинна богиня Діана вертає з ловів і сміється, аж зі сну будяться лісові квітки, аж з озера русалки вириваються, зазираючи крізь віття дерев на круту доріжку – що там таке?*” (Б. Лепкий). Діана (лат. Diana) – римська богиня рослинності, ототожнена з грецькою Артемідою (гр. Artemis) – дочка Зевса й Лето, сестра

Аполлона, первісно шанована як богиня тваринного й рослинного світу. <...> Артеміда випросила для себе у Зевса вічну цнотливість. На Діану переносяться всі функції грецької богині, і вона стає покровителькою полювання, дітонародження. Метафорично Артеміда (Діана) – синонім дівочої чистоти, цнотливості, іноді також синонім Місяця [11, с. 39, 86]. Цими словами автор через закоханого Чуйкевича дає Мотрі опосередковану характеристику, дивної дівчини, ототожнення її з богинею і порівняння з русалкою: *„Може, в цій дівчині дійсно покутує душа якої богині, а може, вона й сама **богиня**... – говорив до себе Чуйкевич, почувавши непереможний чар Мотриної появи. – Манить і відтручує від себе, відтручує і знову манить, як **русалка**, заки затягне вглибінь. Дивна, нерозгадана вдача. Тим вона сильна, тим і небезпечна. Із-за неї не тільки голову, але й душу погубиш...”* (Б. Лепкий). Мотря навіть сама вірила, що вона якась інакша, і, можливо, переселилася в неї якась богиня, вона жалкувала, що не народилась раніше. Дуже часто автор у творі захоплюється головною героїнею, її зовнішністю, використовуючи український фольклор для досягнення найголовнішого – уособити в її образі саму Україну: *„виринала стать Мотрі, струнка та гнучка, як на виднокрузі **тополя**, горіли горді очі, уста всміхалися нерозгаданою усмішкою, усмішкою, що спосібна була довести його до найвищого захоплення і до найбездоннішої розпуки.”* – *„Цей парубок закохався у Кочубееву Мотрю, ну, як **чорт у вербу**. – Добра мені верба, Кочубеева Мотря! Це ж **найпишніша троянда, пане-товаришу!** – завважив Орлик”* (Б. Лепкий). [«Не вбивай»] (верба в українському фольклорі – це поетичний символ дівчини або заміжньої жінки). Найчастіше вербове гілля асоціюється зі смутком і жалем. (У народних піснях з тополею порівнюється красива, струнка дівчина) [14, с. 228]. У ній все було чудове, і навіть поєднання різних символів, порівняння з міфічними істотами: *Діана, русалка, сфінкс*. Русалка – синонім ‘берегиня’, ‘мавка’, ‘німфа’. Казкова істота в образі гарної дівчини з довгим волоссям, яка живе у воді або в полі. Русалка – це символ спокуси, небезпека, чатує на людину у воді та полі. Також вона є символом краси

водної стихії [13, с. 457, 458]. У переносному значенні Сфінкс – загадкова людина. Мазепа теж порівнює Мотрю з русалкою, але вона заперечує це: „*І будеш серед тих троянд ходити, як русалка; як видиво райське, до якого рвалася душа моя в молодості ранній і в мужесьькій віці бурливім, а яке Господь щолиш під вечір життя зіслав мені*”; „– *Гарно ви вмісте розважити, Іване Степановичу, спасибі вам за це. Але ні русалкою, ні видивом я не хочу бути. Вірною подругою рада стати для вас, повірницею думок і співробітницею щирою*” (Б. Лепкий).

„Міфонімія – це своєрідний сектор ономастичного простору, створений на зразок реальної його частини, – пише О. В. Суперанська, – до нього входять іменування людей, тварин, рослин, народів, географічних і космографічних об’єктів, різних предметів і т. ін., які у дійсності не існують. Особливе місце в ньому посідає теонімія, найяскравіше представлена в політеїстичних релігіях, і демононімія (іменування різних духів, вищих і нижчих, добрих і злих). Імена героїв і титанів – найближчі до антропонімії – займають проміжне становище між антропонімією і теонімією. Межа між богами і героями у давніх греків не цілком чітка, звідси ототожнення деяких героїв з богами” [12, с. 18]. Треба відзначити, що міфонімія включає не тільки неіснуючі, але й ті об’єкти з-поміж реальних, що міфологізувались і набули надприродних рис.

Таке порівняння Мотрі з Афродітою є згадкою про любов Мотрі і Мазепа. Мотря – Афродіта, а Мазепа – Зевс: „*Дівчина, як ланя, як сама Афродита, а влюбилась в старого Зевеса. – Видно, що він справжній Зевес на вашому Олімпі*”.

„Афродіта (гр. Aphroditē) – одне з 12 верховних божеств Олімпу, богиня вроди й кохання, мати Ероса, цариця німф і харит. За Гомером, Афродіта – дочка Зевса й океаніди Діони. Афродіта є втіленням краси, чарівної жіночності. Золотоволосою, з блискучим і вологим поглядом та солодкою усмішкою на вустах постає вона в «Ілліаді». <...> У переносному значенні Афродіта (Венера) – красуня”. І досі образ Афродіти не втратив своєї

привабливості для митців, які в цьому образі втілюють уявлення сучасників про жіночу вроду і грацію [11, с. 47–48].

Гетьман Мазепа і Чуйкевич дають їй таку незвичайну, таку піднесену характеристику „*Ти – пісня високосферна, платонівський ідеал, життя без тебе, це темний провал, без тебе я й слави не хочу, славою тебе озолочу. Мотре, сонце моє!*” (Б. Лепкий). За Платоном, вище понад усе – „ідея краси і добра. Вона не тільки перевищує все реально існуюче добро і красу тим, що досконала, вічна і незмінна, але й стоїть понад всі ідеї” [2, с. 138].

Те, що і за зовнішністю, і за відданістю гетьману з Мотрі вийшла б справжня гетьманша, ніхто й не сумнівався. Вживання автором різних описів, мовних конструкцій, які змінюють семантику імені й надають більшої довершеності самій героїні, навіть інколи не називаючи її імені, а вживаючи дескрипції, тільки підсилює цю тезу: „– *Таку хуторянку хоч і на княжому престолі сажай, не осоромишся*”; „*Кращої товаришки в тому поході він не бачить. Навпаки, здається йому, ніби сама доля вибрала Мотрю на те, щоб була його добрим генієм*”; „*Гетьманші такої вродою, умом і серцем пишної ще не було*” (Б. Лепкий).

Порівняння з Святою Варварою: „*Отже, знай: я Мотрі Кочубеївни не поривав, кажу тобі це рішучо! Але вона сама втекла до мене, як **свята Варвара** втікала від своїх недобрих родителів*” (Б. Лепкий). Мотря вчинила, як Свята Варвара, яка втекла від свого батька – християнська свята, великомучениця. В юному віці в Малій Азії постраждала за сповідання віри Христової – за присудом місцевої влади її стратив власний батько, жорстокий язичник Діоскор. Відразу після її мученицької смерті діва Варвара стала вшановуватися християнами як свята великомучениця.

Семантика імені Мотря змінюється як і сама Мотря. Якщо на початку твору автор вживає поетоніми для порівнянь, перифрази нечистої сили, то пізніше відбувається якась еволюція Мотрі й зміна семантики самого імені. Б. Лепкий зазначає, що вона сама прагне змін: „*Як же вона змінилася! Це вже не та сама Мотря. Ні сліду колишніх примх, тієї дивної афектації, того*

демонізму, котрий доводив його до розпуки. Була **спокійна, тиха**, ніби рішена на те, щоб покійно прийняти присуд судьби і виповнити його.” (Чуйкевич про Мотрю). „Я хотіла другою бути... Ви знаєте, як я хотіла... Змирилася перед життям, каялася гордості прежної, бажала **стати послушницею волі Господньої по законам церкви і по звичаям нашим**.” (Мотря про себе Мазепі). „І Мотря іншою ставала. Це вже не дівчина, котру він полюбив останнім жаром душі, а його **донька**, котру рад був притулити до грудей за тисячі тих доньок України, що тепер страдали” (Б. Лепкий).

У «Полтаві» Б. Лепкого й інші герої дають характеристику Мотрі, наприклад, Войнаровський, де згадують сестру Мотрі Ганну, називаючи одну щирістю, а „Мотря **загадочність**”: „Ви інші. Ти – радість сама, веселість, а Мотря – сила, бунт. А все ж таки обі за нелюбів пішли” (Б. Лепкий). Вона дуже змінилася, автор відзначає зміни не тільки в поведінці, а і в ставленні інших людей до неї. Мотря порівнюється (у стилевій зоні християнства) з Пречистою Дівою: „Прости, Боже, що я щось таке кажу, але вона виглядала, як **Пречиста Діва** на образі Благовіщення. Така покійна, захоплена, а на його дивилася, як на ангела, що з небес злетів” (Б. Лепкий) – мається на увазі дівчина непорочна.

Щодо онімних перифраз імені Мотря, то трапляються й такі, які є синонімами до інших поетонімів в аналізованих творах. Але те, що з ними вживається слово ‘українська’, надає їм своєрідного відтінку: „– **Українська Венус найчистішої води**. (Venus) – Венера, у давніх римлян богиня краси і кохання, любовної пристрасі. Мати Амура, покровителька римлян [11, с. 56]. „Але з Мотрею він не знав, як йому бути. Привик до гарно образованих панночок, котрі в розмові з чужим чоловіком поза „так” і „ні” далеко не виходили, а **тая українська німфа** прямо грається ним, як куклою з вертепу” (Б. Лепкий) – „німфа (гр. Νυμφή; νυμφη – дівчина, наречена, молода жінка) – другорядні божества. За міфами, німфи були довговічні, але не безсмертні. Від шлюбів німф із богами народжувалися герої (Ахіллес, Еак). Перебуваючи поблизу людей, німфа краще, ніж олімпійці, розуміли їхні потреби й турботи

нерідко допомагали людям або карали їх. Вони були втіленням усього приємного, зворушливого, милого в природі. Переносно німфа – вродлива жінка” [11, с. 149].

У «Полтаві» Б. Лепкого порівнюється колишня й теперішня Мотря, а використання в творі міфопоетонімів розкривають глибше її образ: „*То не колишня Мотря стояла перед ним, а видиво якесь. Тамта тягнула до себе, приманювала, як молодість, як весна, сп'янювала, чарувала, а теперішня поневолювала, побіджувала, як Немезіс, як фурія, як світовладна конечність*” (Б. Лепкий). Немезіс Н е м е з і д а (гр. Nemesis) – одна з дочок Нікс (Гесіод), богиня людської долі, покровителька суспільного порядку, уособлення кари богів <...>. Образ Немезіди інколи зливається з образом Геї або Афродіти. У переносному значенні Немезіс – кара, відплата [11, с. 147]. Фурії (лат. Fugiae) – богині помсти, ототожнювалися з ериніями (цей міф – про перше в світі насильство проти батьків) [11, с. 208].

Автор використовує різні тропи щодо образу й антропоетоніма Мотря, наприклад, персоніфікацію: „*Так думав собі козак, і в його душі образ Мотрі зливався з образом України, – любов його ставала неподільна*”; „*Може, та прегарна українська дівчина стане символом нової України...*”

А в «Батурині» Б. Лепкого вона сама себе після допиту характеризує такими онімними перифразами: „*Савська цариця? Марія Єгиптянка – Магдалина? Киприди жриця, Содоми дитина? Кинута на українські лани? Єлена з троянської війни?*” – і тут же заперечує це: „*Ах ні. Куди там, куди мені!*” (Б. Лепкий).

Хто ці героїні? Савська цариця – біблійна цариця Сави, країни, яка знаходилась у Південній Аравії (Ефіопії) і завжди знаходилась під правлінням жінок. Почувши про славу Соломона, про його мудрість, прийшла з далекої країни, щоб випробувати його загадками (3 Цар. X гл.), і повернулася з багатими дарунками. За абиссинськими переказами, у неї від Соломона народився син Менелик, який став родоначальником абиссинських царів.

Марія Єгиптянка – Магдалина?

Μαρία η Μαγδαληνη Марія Магдалина – послідовниця Ісуса Христа, свята, мирноносиця. У «Новому Заповіті» ім'я Марії Магдалини згадується в кількох епізодах:

- була зцілена Ісусом Христом від одержимості сімома бісами (Лук. 8, 2);
- слідувала за Христом, служила йому і ділилася своїми надбаннями (Мк. 15, 40–41, Лук. 8, 3);
- була присутня на Голгофі при кончині Господа (Матф. 27, 56 та ін.);
- була свідком його погребіння (Матф. 27, 61 та ін.);
- була однією з „жен-мироносиць”, яким ангел возвістив про Воскресіння (Мк. 16, 1–8);

- побачивши Ісуса, спочатку прийняла його за садівника, але пізнавши, хотіла його доторкнутися. Христос не дозволив цього (*Noli me tangere*), але поручив возвістити апостолам про своє воскресіння.

Прізвисько ‘Магдалина’ (д.-грец. Μαρία Μαγδαληνή), яке носила ця з євангельських Марій, традиційно розшифровується як „уроженка города Мигдал-Эль”. Також пор. з євр. *migdal* і арамейск. *magdala* – „вежа”, буквально значення топоніма. Є таке припущення, що прізвисько ‘Магдалина’ може використовуватись Талмуде вираз *magadella* (מגדלה) – „яка завиває волосся”. У незнайомих з івритом і давньогрецькою мовою середньовічних письменників етимологічно найчастіше фантастичні: ‘Магдалина’ може інтерпретуватись як „постійно звинувачена” (лат. *manens rea*) тощо. Почитання Магдалини в православній і католицькій церквах відрізняються: у православній – як рівноапостольна свята, мирноносиця, яка описана в євангельських епізодах, а в католицькій – як образ „блудниці, що кається”.

Отже, Магдалина ототожнюється (а також, можливо, запозичує деякі сюжети з життя неєвангельської грішниці V століття св. Марії Єгипетської), набуває рис блудниці, що кається. Її головним атрибутом стає „сосуд з благовоніями”. Багато паралелей і навіть можливі прямі запозичення з життя святої Марії Єгипетської, її тезки і пізніше сучасниці, про яку говорили, що вона була блудницею. Дослідники відзначають, що запозичення винекли в IX

столітті. Тобто, блудниця Марія Єгипетська ще одна жінка, образ якої поєднався з Магдалиною і вніс свою частку в сприйняття її як грішниці. Б. Лепкий і назвав одним іменем Марія Єгиптянка – Магдалина. В одному імені і свята, і грішниця.

Кіпріда – у давньогрецькій міфології одно з імен Афродіти. Кіпріда – (Kypria, Kypria) – епітет Афродіти, який походить від назви острова Кіпр – її улюбленого місця перебування. Тут, передовсім у містах Пафосі, Амафунті та на горі Ідалія, особливо процвітав культ богині [11, с. 125].

„Содоми дитина” – укладачі Біблії з метою залякування віруючих описали (Буття, глава 19) цю катастрофу, як кару Содом – давньопалестинського міста, зруйнованого землетрусом разом з м. Гоморрою, за розбещеність жителів цих міст. Звідси вислів „содом”, „содом і гоморра”, що означає розбещеність, а також хаос, безладдя (Українська радянська енциклопедія Т. 13, с. 293).

„Єлена з троянської війни?” ЄЛЕНА – „дочка Зевса й Леди, дружини Тіндарея, сестра Діоскурів і Клітемнестри; найвродливіша з жінок і одна з найпопулярніших героїнь давньогрецького епосу. Первісно Єлена – старомінойське божество рослинності та пелопоннеське божество родючості і світла. В епосі її зображено смертною жінкою, дружиною царя Спарти Менелая. В юності Єлену викрав Тесеї; визволена своїми братами, вона повернулася до Спарти <...>. Під час Троянської війни Єлена, живучи в Трої як дружина Паріса, бажає повернутися до першого чоловіка й доньки Герміони. Пріам і троянські старійшини віддають належне вроді Єлени. Після захоплення Трої Єлена разом з Менеласом повертається в Спарту” [11, с. 107]. Всі ці біблопоедоніми й міфопоетоніми покликані підкреслити велич героїні, а сама вона звичайна людина, яка заперечує свою схожість з ними: „Я тільки Мотря, Кочубеєва донька. Знаєш? <...> Я Мотря, я тільки Мотря, Чуйкевича дружина, на леваді квітка синя, в винограднику китиця доспілого вина...” І сама вона втомилася від цього всього після таких тортур, вона згадує, якою була і яка зараз: „Мотря – це була потуга, а тепер – неміч безсила, Мотря,

як квіт, котрий підкосила судьби невблаганна коса. Де ділась сила і краса, де ділись мрії і бажання, погасла зіронька остання, темрява і могила. Та не скінчився світ, з-над могили сонце встане, усміхнене, рум'яне, дихне жаждою життя, нові думки, нове чуття, і знов воскресну я..." (Б. Лепкий).

Даючи персонажу ім'я, письменник враховує характер, зовнішній і внутрішній світ свого героя. Власне ім'я входить до художнього твору вже з певними можливостями персонажа і завданнями твору. Інколи автор не завжди свідомо вводить те чи інше ім'я, але воно може сказати більше, ніж задумав письменник [8, с. 145]. Так і з найменням Мотря. „Власні імена є необхідним штрихом, який відтворює реальне життя” [9, с. 65].

Епопея «Мазепа» Богдана Лепкого на сьогодні залишається найповажнішим художнім твором про гетьмана України, автор по-новому зобразив головних героїв, передав своє ставлення до них, національний колорит.

Література

1. Аркас М. М. Історія України–Руси / М. М. Аркас / Вступне слово і комент. В. Г. Сарбея. – К. : Вища шк., 1990. – 456 с.
2. История философии в кратком изложении / Пер. с чеш. И. И. Богута. – М. : Мысль, 1991. – 590 с.
3. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
4. Лепкий Б. Мазепа : Трилогія. – Кн. 2. – Полтава : Іст. повісті / Богдан Лепкий. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 524 с.
5. Лепкий Б. Мазепа : Трилогія. – Кн. 3. – Мотря : Іст. повісті у 2-х т. / Богдан Лепкий. – Дрогобич : Відродження, 2006. – 496 с.
6. Лепкий Б. Мазепа : Трилогія. 1. Не вбивай. Батурин : Іст. повісті / Богдан Лепкий. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 568 с.
7. Луняк Є. Два шлюбів „сонця Руїни” Петра Дорошенка / Є. Луняк // Минуле України в романтичних історіях. – Ніжин : Міланік, 2007. – 328 с

8. Магазаник Э. Б. Ономапозитика, или “Говорящие имена” в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Изд-во «Фан» УзССР, 1978. – 148 с.

9. Михайлов В. Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе / В. Н. Михайлов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – М., 1966. – № 2. – С. 54–66.

10. Радевич-Винницький Я. Епопея Богдана Лепкого «Мазепа» / Я. Радевич-Винницький / Лепкий Богдан. Мазепа : Трилогія. 1. Не вбивай. Батурин : Іст. повісті. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 568 с.

11. Словник античної міфології [уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів]. – [2-е вид.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 240 с.

12. Суперанская А. В. Имя и эпоха : (К постановке проблемы) / А. В. Суперанская // Историческая ономастика. – М., 1974. – С. 7–26.

13. Україна в словах : Мовокраїзнав. слов.-довід. : Навч. посіб. для учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає укр. мову. / [упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк]. – К. : Просвіта, 2004. – 704 с.

14. Українська минувшина : Ілюстративний етнографічний довідник / [авт. А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін.]. – [2-е вид.]. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

15. Шевчук В. О. Просвічений володар : Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой / В. О. Шевчук. – К. : Либідь, 2006. – 464 с.

Анотація. Вінтонів Т.М. Антропоетонім *Мотря* в епопеї Б. Лепкого «Мазепа»: історичні і художні паралелі.

У дослідженні прослідковано, яку паралель проводить автор між *Мотрею* та іншими історичними особами, біблопоетонімами, міфопоетонімами. У зв'язку з цим проведений екскурс в історію, міфи, Біблію. З'ясовано, що автор використав великий документальний матеріал і загалом дотримувався історичності з типовими романічними рисами. Наприклад, *Мотря* в нього, за українською літературною традицією, має завищений рівень національної свідомості. Прослідковано, якими засобами користувався Б. Лепкий для номінації головної героїні Мотрі Кочубей у циклі творів про Мазепу. Доведено на прикладі антропоетоніма *Мотря*, що власні імена різних типів здатні передавати в творах історичний і національний колорит.

Ключові слова: антропоетонім, біблопоетонім, міфопоетонім, семантико-стилістичні процеси, поетонім, онімна лексика, дескрипція, теонімія, перифраза, метафора.

Аннотация. Винтонив Т.Н. Антропоэтоним *Мотря* в эпопее Б. Лепкого «Мазепа»: исторические и художественные параллели.

В исследовании проанализирован антропоэтоним *Мотря* в эпопее Б. Лепкого «Мазепа». Прослежено, какую параллель проводит автор между *Матрёной* и другими историческими лицами, библиопоэтонимами, мифопоэтонимами. В связи с этим проведен экскурс в историю, мифы, Библию. Выяснено, что автор использовал большой документальный материал и в целом придерживался историчности с типичными романтическими чертами: например, *Мотря* у него, по украинской литературной традиции, имеет повышенный уровень национального сознания. Прослежены, какими средствами пользовался Б. Лепкий для номинации главной героини *Мотря* Кочубей в цикле произведений о Мазепе. Доказано на примере антропоэтонима *Мотря*, что имена различных типов способны передавать в произведениях исторический и национальный колорит.

Ключевые слова: антропоэтоним, библиопоэтоним, мифопоэтоним, семантико-стилистические процессы, поэтонимы, онимная лексика, дескрипция, теонимия, перифраз, метафора.

Summary. Vintoniv T.M. Anthroponym *Motrya* in B. Lepky's epos "Mazepa": historical and artistic parallels.

Anthroponym *Motrya* in B. Lepky's epic "Mazepa" is analyzed in this research work. Some author's parallels between *Motrya* and other historical persons, biblioponyms, and mythoponyms are traced. In this regard, an excursion into the history, the myths, the Bible is made. It was found that the author used a great documentary material and generally adhered to the historicity typical of romantic traits: for example, *Motrya* in his epos, according to the Ukrainian literary tradition, has an elevated level of national consciousness. It is traced what means B. Lepky used for main character *Motrya* Kochubey nomination in his cycle about Mazepa. It is proved by the example of anthroponym *Motrya* that the names of different types are able to pass the historical and national flavour in the fiction.

Key words: anthroponym, biblioponym, mythoponym, semantic and stylistic processes, poonyms, onym vocabulary, description, theonymy, paraphrase, metaphor.

УДК 811.161.1=81'373.611

Дьячок Наталья Васильевна,

кандидат филологических наук, доцент
кафедры иностранных языков

Днепропетровского национального горного университета.

г. Днепропетровск. Украина.

E-mail dyachoknatalya@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕОРИИ УНИВЕРБАЦИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В предлагаемой работе теоретическому анализу подвергается процесс универбации как явление речевой номинации и универбы как итоговые единицы этого процесса; определяются особенности функционирования